

“Θεωρία
και Πράξη
τῆς Ψαλτικῆς
Τέχνης”

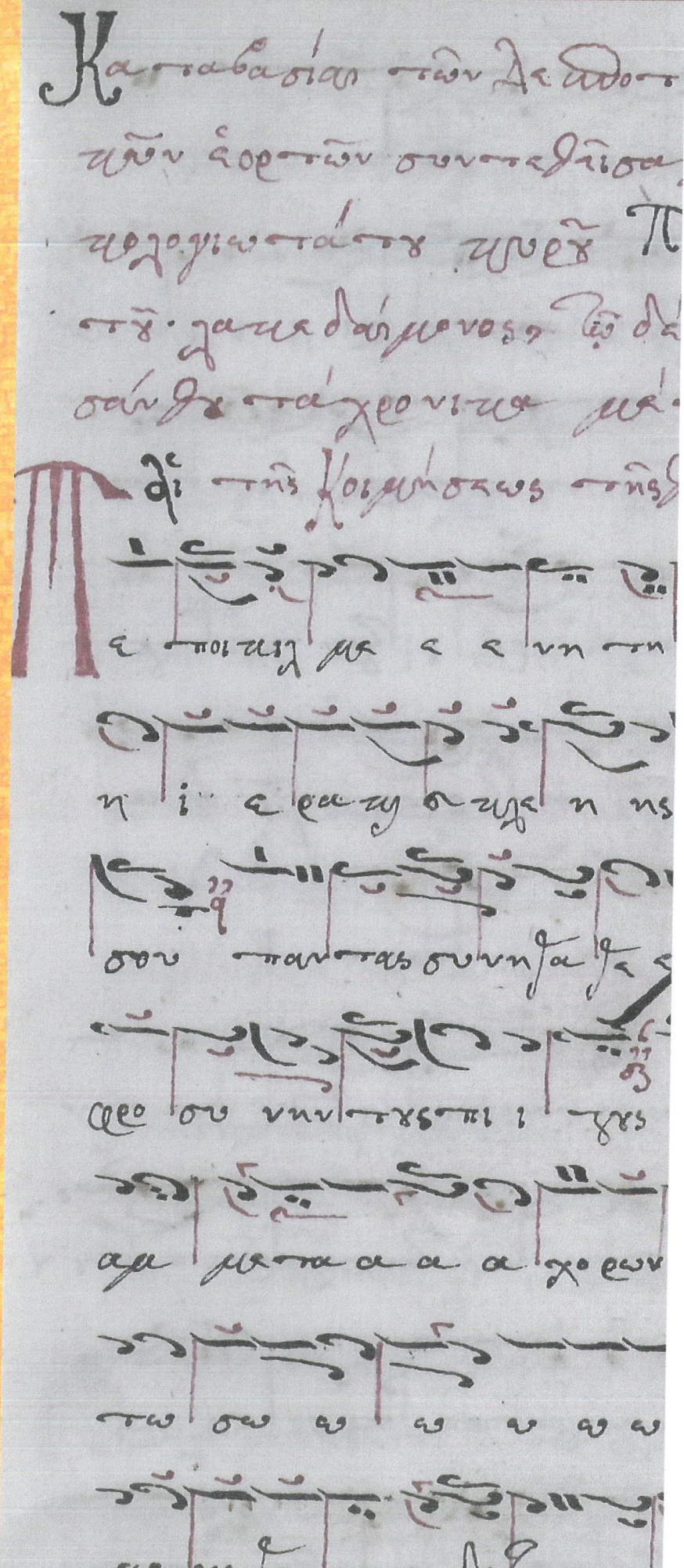
Δ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΟ
ΚΑΙ ΨΑΛΤΙΚΟ

Ἀθήνα, 8-11 Δεκεμβρίου 2009

Τὰ Γένη τῆς Ρυθμοποιίας
καὶ
τρέχοντα Ψαλτικά Θέματα

ἐκδίδει ὁ Γρ. Θ. Στάθης

ΑΘΗΝΑ 2015



ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΔΡΥΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

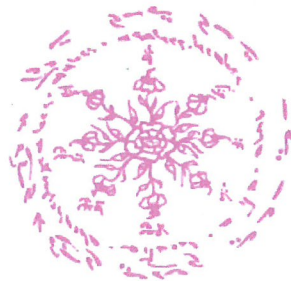
ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ ΤΗΣ ΨΑΛΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΑ ΓΕΝΗ ΤΗΣ ΡΥΘΜΟΠΟΙΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΡΕΧΟΝΤΑ ΨΑΛΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Δ' Διεθνούς Συνεδρίου
Μουσικολογικού και Ψαλτικού

Άθήνα, 8-11 Δεκεμβρίου 2009



ἐκδίδει ὁ Γρ. Θ. Στάθης



ΑΘΗΝΑ 2015

HOLY SYNOD OF THE CHURCH OF GREECE
INSTITUTE OF BYZANTINE MUSICOLOGY

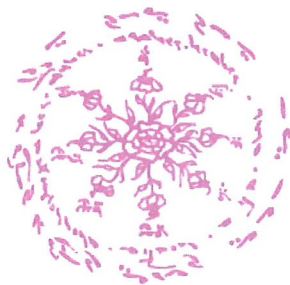
THEORIA AND PRAXIS OF THE PSALTIC ART

The Genera of the Rhythmopoeia
and current Psaltic Issues

ACTA

of the IV International Congress
of Byzantine Musicology and Psaltic Art

Athens, 8-11 December 2009



edited by Gregorios Stathis



ATHENS 2015

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Τρίτη 8 Δεκεμβρίου 2009

ώρα 19.00 απογευματινή

Αΐθουσα Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Ἐναρξη τοῦ Συνεδρίου

Α' Μέρος

- * Καλωσόρισμα καὶ ἔκφραση εὐχαριστιῶν, ἀπ' τὸν κ. Γρ. Θ. Στάθη, Ὁμοσ. Καθηγητὴ - Διευθυντὴ τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας.
- * Ἀνάγνωση μηνυμάτων καὶ χαιρετισμοί.
- * Προσφώνηση τοῦ Προέδρου τῆς ΟΜ.Σ.Ι.Ε., κ. Κωνσταντίνου Ζορμπᾶ.
- * Εὐλογητικὴ Προσφώνηση καὶ Κήρυξη ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γ' Διεθνoῦς Συνεδρίου ὑπὸ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου, προέδρου τοῦ Δ.Σ. τοῦ I.B.M.
- * Εἰσήγηση μὲ θέμα: «Ρυθμοποιία ἢ Ρυθμητικὴ ἢ Ρυθμικὴ Τέχνη (τὰ Γένη καὶ τὰ Εἶδη καὶ ἡ Χειρονομία)» τοῦ κ. Γρ. Θ. Στάθη.

Β' Μέρος

Ψαλτικὴ Ἐκδήλωση

Χορὸς Ψαλτῶν «Οἱ Μαῖστορες τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης»

Χοράρχης: Ἀχιλλεὺς Χαλδαιάκης, Ἐπίκουρος Καθηγητῆς - Πρωτοψάλτης
i. v. Ἀγίας Βαρβάρας Αἰγάλεω

Δεξίωση

Τετάρτη 9 Δεκεμβρίου 2009, πρωί

Αΐθουσα Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Ἐπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις

1η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Γρ. Θ. Στάθης

9.30 Ἀθανάσιος Βουρλῆς, «Ὁ Ρυθμὸς - γενικὴ θεώρηση».

- 9.50 Στέλιος Ψαρουδάκης, «Ζητήματα Ρυθμικής στην έλληνική μουσική: αρχαιότητα».
- 10.10 Χρήστος Τερζής, «Αρχαίοι Έλληνες Ρυθμικοί: ή χειρόγραφη παράδοση».
- 10.30 Αντώνιος Άλυγιζάκης, «Ρυθμικές παρατηρήσεις στις συλλαβικές μελωδίες τής Βυζαντινής Μουσικής».
- 10.50 Δημήτρης Ε. Λέκκας, «Τò παιωνικό γένος στην έλληνική μουσική, χορευτική και φιλολογική παράδοση».
- 11.10 Συζήτηση - Διάλειμμα

2η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Άχιλλέας Χαλδαιάκης

- 12.00 Έμμανουήλ Γιαννόπουλος, «...ή μὲν θέσις γίνεται βραδυτέρα τῆς ἄρσεως, ἤδιστον δὲ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ χρόνου τούτου τοῦ ἀνέκαθεν ἐν χρήσει ἐν τοῖς Πατριαρχείοις».
- 12.20 Ἰωάννης Λιάκος, «Ὁ ὑποσκάζων ρυθμὸς σὲ ψαλτικές συνθέσεις τοῦ ἰθ' καὶ κ' αἰῶνα».
- 12.40 Μιχαήλ Στρομπάκης, «Τρίσημος ἢ τετράσημος; Ἡ περίπτωση τῶν Καταβασιῶν Ἄνοιξω τὸ στόμα μου».
- 13.00 Βασίλειος Βασιλείου, «Τὰ ρυθμικὰ γένη δακτυλικὸ καὶ ἰαμβικὸ ὡς κύρια δομικὰ στοιχεῖα τοῦ στιχηραρικοῦ μέλους τοῦ ἰθ' αἰ.».
- 13.20 π. Σπυρίδων Ἄντωνίου, «Τὸ δακτυλικὸ καὶ ἰαμβικὸ ρυθμικὸ γένος στὸ Εἰρμολόγιο».
- 13.30 Συζήτηση

Τετάρτη 9 Δεκεμβρίου 2009, ἀπόγευμα

Αἴθουσα Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Ἐπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις & Ὀλιγόλεπτες Παρουσιάσεις

Πρόεδρος - Συντονιστής: π. Σπυρίδων Ἄντωνίου

- 18.00 Εὐαγγελία Σπυράκου, «Ἡ ρυθμικὴ καθοδήγηση τῶν βυζαντινῶν χορικῶν συνόλων διὰ τῆς χειρονομίας».
- 18.20 Θωμᾶς Ἀποστολόπουλος, «Ρυθμὸς καὶ ἐξήγηση κοσμικῶν μελῶν ἀπὸ τὴν παλαιὰ παρασημαντική».
- 18.40 Δημήτριος Νεραντζής, «Ὁ Ρυθμὸς στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Μουσική».

- 19.00 Ευάγγελος Σολδάτος, «Ο άπλός και ο άλογος διπλός-τριαδικός χρόνος στην Έκκλησιαστική Μουσική».
- 19.10 Άνδρέας Γιακουμάκης, «Ο άριθμός 4 και τά πολλαπλάσιά του στους ρυθμούς και τά μέτρα τής Κρητικής Μουσικής».
- 19.20 Πέτρος Παπαεμμανουήλ, «Η θεωρία του ήθους στην έλληνική ρυθμοποιία».
- 19.30 Συζήτηση - Διάλειμμα

έσπέρα, ώρα 20.30

Αίθουσα Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός»

Ψαλτική Έκδήλωση

Χορός Ψαλτών «Τρόπος»

Χοράρχης: Κωνσταντίνος Άγγελίδης

Χορός Ψαλτών «Έργαστήρι Ψαλτικής»

Χοράρχης: Άθανάσιος Παϊβανᾶς

Πέμπτη 10 Δεκεμβρίου 2009, πρωί

Αίθουσα Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός»

Έπιστημονικές Άνακοινώσεις

1η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Άθανάσιος Βουρλής

- 9.30 Χριστόδουλος Βασιλειάδης, «Η έννοια του ρυθμού με βάση δυο Κυπριακά Θεωρητικά (του Στυλιανού Χουρμουζίου και οίκονόμου Χαραλάμπους)».
- 9.50 Ίωάννης Πλεμμένος, «Έπιδράσεις των αρχαίων έλλήνων άρμονικῶν συγγραφέων στην περι 'Ρυθμοποιίας' θεωρία του Χρυσάνθου».
- 10.10 Μαρία Άλεξάνδρου, «Παρατηρήσεις για τήν κωδικοποίηση του ρυθμού στην Παλαιά Μέθοδο».
- 10.30 Ίωάννης Άρβανίτης, «Η λύση του προβλήματος τής μετρικής των ύμνων μέσα από τήν σύντομη έξήγηση του μέλους των παλαιῶν στιχηρῶν και είρμῶν».

10.50 Συζήτηση - Διάλειμμα

2η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Ἀντώνιος Ἀλυγιάκης

- 11.50 Costin Moisil, «Preserved tradition, lost tradition. The case of ternary feet in the Romanian chant».
- 12.10 Κυριάκος Καλαϊτζίδης, «Ρυθμοὶ καὶ οὐσούλια στὴ χειρόγραφη παράδοση τῆς ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς».
- 12.30 Δημοσθένης Φιστουρῆς, «Κατὰ πόσο ἢ χρῆση τῶν διαστολῶν καὶ τῶν μετρικῶν ἀλλαγῶν στὴ δημοτικὴ Μουσικὴ καὶ τὰ βυζαντινὰ μέλη εἶναι ὄντως διαρθρωτικὴ ἢ προσχηματικὴ;».
- 12.50 Μιλτιάδης Παππᾶς, «Σχέση Ρυθμοῦ καὶ Μέλους στὴν πατριαρχικὴ ψαλτικὴ ἐρμηνεία - οἱ Κανόνες».
- 13.10 Κωνσταντῖνος Καραγκούνης, «Ἡ ρυθμικὴ ἀνάλυση τῶν μελῶν ὡς μέσον διδασκαλίας τῆς Ψαλτικῆς».
- 13.30 Συζήτηση

Πέμπτη 10 Δεκεμβρίου 2009, ἀπόγευμα

Αἴθουσα Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Εἰσηγήσεις & Ὀλιγόλεπτες Παρουσιάσεις

Πρόεδρος - Συντονιστής: Μαρία Ἀλεξάνδρου

- 18.00 Gordana Blagojevic, «Byzantine chanting and sexual identity: comparative study of the situation in Serbia and Greece».
- 18.20 Δημήτριος Δελβινιώτης, «Ἀκουστικὴ ἀνάλυση φωνηέντων ἐλληνικῶν ψαλτικῶν φωνῶν».
- 18.40 Γεώργιος Χατζηθεοδώρου, «Τὰ περὶ πολυηχίας τῆς Ὀκταηχίας».

- 19.00 fr. Dragan Askovic, «Relationship between popular and ecclesiastical musical tradition».
- 19.10 Ἀνδρέας Ἀναστασιάδης-Χατζῆς, «Ἐφαρμογὴ τῆς ψυχοπαιδαγωγικῆς στὴ διδασκαλία τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς».
- 19.20 Παναγιώτης Σόμαλης, «Ἡ Ψαλτικὴ στὶς σλαβόφωνες χῶρες».
- 19.30 Marcel Spinei, «Ἔργα ρουμάνων συνθετῶν σὲ Μετεωριτικὰ μουσικὰ

χειρόγραφα. Στοιχειά που προκύπτουν από τον προσφάτως δημοσιευθέντα Κατάλογο Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Μετέωρα του Γρ. Θ. Στάθη».

- 19.40 Ἀθανάσιος Παῖβανᾶς, «Master Class Βυζαντινῆς Μουσικῆς για τοὺς μαθητὲς τῆς Θερινῆς Μουσικῆς Ἀκαδημίας τῆς ἁγίας Πετρούπολης (Ρωσία, 17-7-2009)».
- 19.50 Συζήτηση - Διάλειμμα

ἑσπέρα, ὥρα 20.30

Αἴθουσα Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Ψαλτική ἐκδήλωση

Βυζαντινὴ Χορωδία Ἀθηνῶν

Διευθυντής: Γεώργιος Χατζηχρόνογλου

Σύνολο Παραδοσιακῆς Μουσικῆς τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Διευθυντής: Πέτρος Μουστάκας

Παρασκευὴ 11 Δεκεμβρίου 2009, πρωί

Αἴθουσα Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Εἰσηγήσεις

1η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Χαράλαμπος Σπυρίδης

- 9.30 π. Ἀθανάσιος Σιαμάκης, «Κριτικὲς ἐκδόσεις μουσικῶν χειρογράφων».
- 9.50 Δημήτριος Ἀνδριώτης, «Ἡ ἐξέλιξη τῆς μουσικῆς κλίμακας ἀπ' τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὶς μέρες μας».
- 10.10 π. Γεώργιος Σταθόπουλος, «Οἱ διατονικοὶ ἤχοι καὶ οἱ κλάδοι τους ἕως σήμερα».
- 10.30 Χαράλαμπος Συμεωνίδης, «Ἡ προβληματικὴ τῆς συστηματικῆς ἀναγραφῆς τῶν μελωδικῶν ἔλξεων στὰ κείμενα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς».
- 10.50 Γεώργιος Πατρῶνας, «Μουσικοπαιδαγωγικὴ προσέγγιση στὴ Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς».

11.10 Συζήτηση - Διάλειμμα

2η ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Θωμάς Άποστολόπουλος

- 12.00 Γεώργιος Φαράντος, «'Διαφερόμενον' στην 'Αρχαία 'Ελληνική και Βυζαντινή Μουσική».
- 12.20 Γεώργιος Χατζηχρόνογλου, «Διάλογοι αναλογίου».
- 12.40 Χαραλάμπης Καρακατσάνης, «'Απορίες και έρωτήσεις γύρω από την έρμηνεία της Ψαλτικής».
- 13.10 Λυκοῦργος Άγγελόπουλος, «Σκέψεις για τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς».
- 13.30 Γεώργιος Κωνσταντίνου, «'Η αὐτονόμηση τῆς Πράξης ἀπὸ τὴν Θεωρία στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη ὡς αἰτία ἐκτροπῆς ἀπὸ τὴν παράδοση».
- 13.50 Συζήτηση

Παρασκευὴ 11 Δεκεμβρίου 2009, ἀπόγευμα

Αἴθουσα Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Ὀλιγόλεπτες Παρουσιάσεις & Εἰσηγήσεις

Συντονιστής: Δημήτριος Μπαλαγεῶργος

- 17.30 Ἄντωνιος Ἀετόπουλος, «'Η ἀπόδοση τῶν ἔλξεων τῶν χρωματικῶν ἤχων στὴν έρμηνεία τοῦ Ἰακώβου Ναυπλιώτη».
- 17.40 Νικόλαος Θεοτοκάτος, «'Ο β' ἤχος κατὰ τὸν Χρῦσανθο ἐκ Μαδύτων».
- 17.50 Ρωμανὸς Αἰ Hannat, «'Οἱ διαφορετικὲς ἐκτελέσεις τοῦ Ἦχου καὶ τὸ πρόβλημα κατανόησης τῶν διαστημάτων».
- 18.00 Βασίλειος Ζάχαρης, «'Η ἐπιβίωση τῶν ἀπηχημάτων στὴν σύγχρονη πράξη».
- 18.10 Ἄντωνιος Πατρώνας, «'Η χρῆση τοῦ ρεπερτορίου τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς στὴ σύγχρονη ἐποχή».
- 18.20 Κωνσταντῖνος Λανάρας, «'Η παρασήμανση τῆς προφορικότητας τὰ ἔργα τοῦ Κ. Πρίγγου».
- 18.30 Θεόδωρος Σακελλαρίου, «'Η παρασημαντικὴ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς κατὰ τὸ Μέγα Θεωρητικὸ τοῦ Χρυσάνθου».

- »Θεσμικά ζητήματα τῆς ιεροψαλτικῆς τάξεως»
18.40 Κωνσταντῖνος Ζορμπᾶς
19.00 Θεολόγος Ἐρσωτέλος
- 19.20 Συζήτηση - Ἀπολογισμὸς Συνεδρίου - Διάλειμμα

ἑσπέρα, ὥρα 20.30

Αἴθουσα Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Ψαλτικὴ ἐκδήλωση

Χορωδία Συνδέσμου Ἱεροψαλτῶν Βόλου «Ὁσῖος Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης»
Διευθυντής: Ἰωάννης Σχώρης

Χορὸς Ψαλτῶν «Θεσσαλονικεῖς Ὑμνωδοί»
Χοράρχης: Ἰωάννης Λιάκος

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΗΘΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΡΥΘΜΟΠΟΙΪΑ

ΠΕΤΡΟΥ ΠΑΠΑΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

«Διὰ μουσικῆς πράττειν καὶ ρυθμίζειν ἐπὶ τὸ εὐσχημον» (Πλούταρχος: *Περὶ Μουσικῆς*). «Οὐκ ἔστι πρᾶξις ἐν ἀνθρώποις, ἣτις ἄνευ μουσικῆς τελεῖται» (Ἀριστείδης Κοϊντιλιανός: *Περὶ Μουσικῆς*). Οἱ δύο αὐτὲς φράσεις περικλείουν μὲ τρόπο διαυγῆ καὶ καίριο τὴ βαθύτατη πεποίθηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὅτι ἡ Μουσικὴ δὲ διδάσκεται ἀλλὰ διδάσκει. Καὶ διδάσκει τὴν διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα «ἐπὶ τὸ εὐσχημον».

Οἱ Ἕλληνες ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἶχαν συνειδητοποιήσει τὴν δύναμη τῆς Μουσικῆς καὶ τὴν ἐπίδρασή της στὴν καθημερινότητά τους, γνωρίζοντας πολὺ καλά πὼς μπορεῖ νὰ μεταβάλλει τὴν διάθεση ἐκείνων πού τὴν ἀκοῦν, πρὸς τὸ θετικὸ ἢ τὸ ἀρνητικὸ. Ἀποδέχονταν τὴν δυνατότητα πού ἔχει νὰ ἡρεμεῖ, νὰ κατανύσει, νὰ παρηγορεῖ, νὰ συναρπάξει, νὰ παρακαλεῖ, νὰ χαροποιεῖ, νὰ ἐκτρέπει.

Αὐτὴ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἐπίδρασης τῆς Μουσικῆς στὸν ἐσωτερικὸ κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, ἀνέπτυξε διάφορα συστήματα θεωριῶν γιὰ τὴν πολυποίκιλη ἠθικὴ καὶ συναισθηματικὴ ἐπίδραση μουσικῶν ἀρμονιῶν καὶ ρυθμῶν. Ἰστοροῦνται γεγονότα πού φανερώνουν πὼς ἡ Μουσικὴ χρησιμοποιοῦταν γιὰ νὰ ἐπηρεάσει σκόπιμα τὴν διάθεση τοῦ λαοῦ. Λέγεται πὼς ὅταν ἡ Σπάρτη τελοῦσε σὲ κατὰστασιν ἀναταραχῆς, στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 7ου αἰώνα π.Χ., ἓνας χρησμὸς παραινοῦσε τοὺς κατοίκους νὰ καλέσουν στὴν πόλη τὸν «Λέσβιο ἀοιδὸ» Τέρπανδρο. Ὅταν ἔφτασε ὁ Τέρπανδρος στὴ Σπάρτη, μὲ τὸ ἄσμα τοῦ κατόρθωσε νὰ ἐπαναφέρει τὴν πόλη σὲ εὐταξία. Ἐπίσης, πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Πυθαγόρας συνήθιζε νὰ τραγουδᾷ Παιᾶνες τοῦ Θαλήτα συνοδείᾳ λύρας ὥστε νὰ κάνει τοὺς μαθητὲς του νὰ ἀποκτήσουν μία γαλήνια πνευματικὴ καταστασὴ¹.

Πρῶτο μέλημα τῶν θεωρητικῶν ἦταν νὰ δώσουν ἓναν ὀρισμὸ γιὰ τὴ Μουσικὴ. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ Ἀνώνυμος Γ' ἀναφέρει ὅτι: «Μουσικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ, τοῦ φωνητικοῦ καὶ ὀργανικοῦ μέλους ἢ ἡ τέχνη τοῦ τί ἀρμόζει καὶ τί δὲν ἀρμόζει στὸ μέλος καὶ στὸ ρυθμὸ, διαπλάθοντας τὸ ἦθος». Τὸ ἦθος ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κεφάλαια τῆς Θεωρίας τῆς

1. M. L. West, *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ*, (Παπαδήμα) Ἀθήνα 1999, σσ. 43 καὶ 45 (ἐφεξῆς M. L. West, *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ*).

Μουσικῆς καὶ κατεῖχε ἐξαιρετικὴ θέση στὴ διδασκαλία τῆς. Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες διέκριναν πέντε μέρη ἑνὸς ἀδιάσπαστου ὄλου: α) Ἦθος τῶν φθόγγων ὡς πρὸς τὸ ὕψος ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν διαφορὰ ὕψους μεταξὺ τῶν μουσικῶν ἤχων. β) Ἦθος τοῦ μέλους. γ) Ἦθος τῶν ἀρμονιῶν. δ) Ἦθος τῶν γενῶν. ε) Ἦθος τῶν ρυθμῶν.

Ὁ Ἀριστείδης Κοϊντιλιανὸς στὴν πραγματεία τοῦ *Περὶ Μουσικῆς* ἀναφέρει ὅτι ἡ μελωδία εἶναι τὸ θηλυκὸ στοιχεῖο τῆς Μουσικῆς, ἐνῶ ὁ ρυθμὸς τὸ ἀρσενικό. Μὲ αὐτὸν τὸν παραστατικὸ τρόπο διασαφηνίζει τὸ πόσο σημαντικὸς εἶναι ὁ ρυθμὸς προκειμένου νὰ μπεῖ σὲ κίνηση ἡ μελωδία. Ὁ Ἀριστόξενος, στὴν πραγματεία του *Ρυθμικά* στοιχεῖα ἐντοπίζει δύο διακριτὲς ἀλλὰ καὶ πολὺ κοντινὲς ἔννοιες μεταξὺ τους. Τὸν ρυθμὸ καὶ τὸ ρυθμιζόμενο. Καὶ ὡς ρυθμὸ θεωρεῖ τὴν διευθέτηση τῶν χρονικῶν ἀξιῶν, ἐνῶ ὡς ρυθμιζόμενο τὴν ὑλικὴ ὑπόσταση τοῦ ρυθμοῦ. Λόγος, μέλος καὶ σωματικὴ κίνηση, εἶναι τὰ τρία εἶδη τοῦ ρυθμιζόμενου.

Ὁ λόγος, ὡς ὁμιλία, διαιρεῖ τὸν χρόνον σὲ γράμματα, συλλαβές, λέξεις, τὸ μέλος διαιρεῖται σὲ φθόγγους, διαστήματα καὶ συστήματα, ἐνῶ ἡ κίνηση σὲ χαρακτηριστικὰ σημεῖα καὶ σχήματα².

Στὴν ἐποχὴ τῶν σοφιστῶν συναντᾶμε γιὰ πρώτη φορὰ θεωρήματα ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἦθος τῶν διάφορων ρυθμῶν. Πρόκειται γιὰ ἕναν μεγάλο ὄγκο θεωριῶν ποὺ ἀπέδιδε αἰσθητικὲς καὶ ἠθικὲς ιδιότητες στοὺς διάφορους ρυθμούς, ἀνάλογα μὲ τὸ τραγοῦδι ἢ τὸ χορὸ, τὸν ἀριθμὸ τῶν μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν, τὸ κατὰ πόσον ἢ θέσιν καὶ ἢ ἄρσιν ἦταν ἴσης χρονικῆς διαρκείας³.

Ὁ Ἀριστείδης Κοϊντιλιανὸς ὑποστηρίζει ὅτι «οἱ ρυθμοὶ ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν θέσιν εἶναι πιὸ ἰσχυροί, γιατί καθησυχάζουν τὸ μυαλό, τὴν διάνοια, ἐνῶ ἐκεῖνοι ποὺ ξεκινᾶνε ἀπὸ τὴν ἄρσιν εἶναι ταραγμένοι»⁴.

Οἱ ρυθμοὶ ποὺ τηροῦν ἴσες ἀναλογίες, δηλαδὴ ὑπάρχει ἰσομέρεια ἀνάμεσα στὴν θέσιν καὶ στὴν ἄρσιν, εἶναι περισσότερο ὁμαλοί, πειθαρχημένοι καὶ πιὸ εὐχάριστοι. Τέτοιοι ρυθμοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἀποκαλοῦμε ἐμεῖς σήμερον «δίσημοι». Στὴν ἴδια κατηγορία ἐντάσσονται καὶ οἱ ρυθμοὶ μὲ λόγον 2:1 (τρίσημοι), μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι, τὰ παραπάνω χαρακτηριστικὰ ὑπάρχουν σὲ μικρότερες ἀναλογίες.

2. Νίκου Ξανθοῦλη, *Τέχνη Μουσικῆς. Ἀριστόξενος, Κλεωνίδης, Ἀνώνυμος, (Δαίδαλος)* Ἀθήνα 2005, σσ. 77-78.

3. M. L. West, *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ*, σ. 218.

4. Σόλ. Μιχαηλίδη, *Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Μ.Ι.Ε.Τ.,* Ἀθήνα 2003, σ. 137.

Συγκεκριμένα, ὁ δάκτυλος θεωρεῖτο ἐπίσημος, μεγαλόπρεπος, εὐγενικός καὶ στερρός, αὐτὸς πὺν ταιρίαζε στὴν ἐπική ποίηση. Ὁ ἀνάπαιστος, παρόλο πὺν ἀπέπνεε παρόμοιο ἦθος, ἦταν ἀρμοδιότερος γιὰ τὰ ἐμβατήρια.

Ὁ ἴαμβος καὶ ὁ τροχαῖος ἦταν περισσότερο κινητικοὶ ἀπὸ τοὺς δύο προηγούμενους, καὶ ὁ μὲν ἴαμβος, σοβαρὸς καὶ ἀξιοπρεπής, ἀνταποκρίνονταν στὸ ρυθμὸ τῆς καθημερινῆς ὀμιλίας, ὁ δὲ τροχαῖος λεπτὸς, ἀνάλαφρος καὶ χορευτικός, παρουσίαζε χαρακτῆρα τοῦ ζωηροῦ χοροῦ κόρδακα.

Εὐρέως διαδεδομένοι ρυθμοὶ ἦταν οἱ παῖωνες, μὲ λόγο 3:2, δηλαδή πεντάσημοι, καὶ οἱ ἐπιτριτοί, μὲ λόγο 4:3, δηλ. ἐπτάσημοι. Ρυθμοὶ ἰδιαίτερα ἐνθουσιαστικοὶ καὶ οἱ δύο, διασάλευαν τὴν ἡρεμία τῆς ψυχῆς, διεγείροντας τὴ διάθεσή της γιὰ συμμετοχὴ στὸ χορὸ καὶ στὸ τραγοῦδι.

Ὁ Ἀριστείδης Κοῖντιλιανὸς μιλώντας γιὰ τὸν Παῖωνα ἐπιβατὸ παρατηρεῖ ὅτι παράσσει τὴν ψυχὴ μὲ τὴν διπλὴ του θέση, ἐνῶ ταυτόχρονα προκαλεῖ ἔξαρση στὸ νοῦ μὲ τὴν διάρκεια τῆς ἄρσης του⁵.

Ἡ ἀναλογία μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν συντελοῦσε στὴν αἰσθητικὴ καὶ ἠθικὴ ιδιότητα τοῦ ρυθμοῦ. Ὅσο μεγαλύτερη ἦταν ἡ ἀναλογία μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν, τόσο ἐπισημότερο καὶ ἀξιοπρεπέστερο θεωροῦσαν τὸ ρυθμὸ. Πόδες πὺν ἀποτελοῦνταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ βραχεῖες συλλαβές χαρακτηρίζονταν ὡς γρήγοροι, φλογεροὶ μὲ λιγότερη ἀξιοπρέπεια. Πόδες πὺν ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μακρές συλλαβές, ἐμφανίζονταν ἐπίσημοι καὶ μεγαλοπρεπεῖς.

Μία ἄλλη παράμετρος πὺν συμβάλλει στὸν καθορισμὸ τοῦ ἦθους τῆς ρυθμοποιίας εἶναι ἡ χρονικὴ ἀγωγή. Ὅλα τὰ εἶδη ὄρχησης καὶ ἄσματος δὲν ἔχουν τὴν ἴδια χρονικὴ ἀγωγή. Ἐνας ὕμνος πὺν τὸν τραγουδοῦσαν γύρω ἀπὸ τὸ βωμὸ τῆς θυσίας σίγουρα εἶχε πιὸ ἀργὴ χρονικὴ ἀγωγή ἀπὸ ἕναν ὁποιοδήποτε χορὸ.

Ἡ χρονικὴ ἀγωγή ἀναγνωρίζονταν ἀπὸ ὅλους τοὺς μουσικοὺς καὶ θεωρητικοὺς τῆς ἐποχῆς ὡς ἕνας μεταβλητὸς παράγοντας πὺν διαφοροποιεῖ τὴ μουσικὴ δημιουργία. Πολλές φορές μάλιστα ρυθμὸς καὶ χρονικὴ ἀγωγή ταυτίζονταν, ἰδιαίτερα ὅταν ἐπρόκειτο νὰ προσδιορίσουν ἕναν ρυθμὸ ὡς γρήγορο ἢ ἀργό. Ὁ Δάμων πολλές φορές ἀναφερόμενος στὴ χρονικὴ ἀγωγή, χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη ρυθμὸς.

Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ ἦθους του, περάσανε στὴ Μουσικὴ τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου, δηλαδή τὸ ἐκκλησιαστικὸ μέλος καὶ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, ὡς ὀμαλὴ ἐξέλιξη καὶ ἄρρηκτη συνέχεια τῆς ἴδιας Μουσικῆς, ὅπως αὐτὴ παρουσιάστηκε σὲ διάφορες ἐποχές.

5. M. L. West, *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ*, σ. 220.

Στὸ ἐκκλησιαστικὸ μέλος δὲν ἀπαντῶνται ὅλοι οἱ ρυθμοὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς προσωδίας, ἐξ αἰτίας τοῦ ἤθους ἀπὸ τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζονται. Ἀπὸ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια ὑπῆρξε συγκεκριμένη θεώρηση γιὰ τὸ ἤθος τῆς μουσικῆς τῆς λατρείας πρὸς τὸ θεῖο. Ἡ πρώτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καταδίκασε τὶς αἵρεσιарχικὲς ἀπόψεις τοῦ Ἀρείου στὴ μουσική, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε στὶς ἐκκλησίες τῆς Ἀλεξάνδρειας τὴ «θυμελική» μουσική. Οἱ Πατέρες τῆς Νίκαιας δογματίσαν γιὰ τὸ ἤθος τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς μελωδίας τῶν τροπαρίων, προκρίνοντας ρυθμούς, ἤρεμους, στερροὺς, ἀξιοπρεπεῖς, ἐπίσημους καὶ ἀνδροπρεπεῖς, ἀπορρίπτοντας τοὺς φλογερούς, τοὺς ἀναξιοπρεπεῖς, τοὺς θηλυπρεπεῖς καὶ τοὺς αἰσθησιακοὺς πού εἶχε ἐπιβάλλει ὁ Ἀρειος στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἔτσι, οἱ ρυθμοὶ πού ὑπάρχουν στὶς ἐκκλησιαστικὲς μελωδίες, εἶναι κυρίως ὁ δάκτυλος καὶ ὁ ἴαμβος, πού χαρακτηρίζονται γιὰ τὴ σοβαρότητά τους, σὲ μέλη ὅπως τὰ Κρατήματα καὶ οἱ Καταβασίες.

Στὴ λατρευτικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας μας, ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τῶν τροπαρίων καὶ τὴ θέση τους στὴν τυπικὴ διάταξη τῶν Ἀκολουθιῶν, ἡ χρονικὴ ἀγωγή διαφοροποιεῖται. Τὰ χερουβικά καὶ τὰ κοινωνικά ψάλλονται ὡς γνωστόν, μὲ τὴν πιὸ ἀργὴ χρονικὴ ἀγωγή καὶ αὐτὸ δὲν συμβαίνει τυχαῖα. Ἡ ὥρα τοῦ «χερουβικοῦ» εἶναι ἀπὸ τὶς ἱερότερες καὶ πιὸ συγκλονιστικὲς στιγμὲς τῆς θ. Λειτουργίας. Ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἔχουμε τὴν προτύπωση καὶ τὸ συμβολισμό τῆς πορείας τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸ Πάθος. Τὴν πορεία Του πρὸς τὴν σταυρικὴ θυσία καὶ τὸν Γολγοθᾶ. Ὅπως ἐπίσης ἱερὴ εἶναι καὶ ἡ ὥρα πού ψάλλεται τὸ «κοινωνικό», γιατί σ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖο προτυπώνεται ἡ Ταφή καὶ ἀμέσως μετὰ ἡ Ἀνάστασή Του. Ἡ μυσταγωγία, ὁ μυστηριακὸς χαρακτήρας καὶ ἡ συστολὴ πού ἀποπνέει ἡ «θυσία», ρυθμικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ μὲ κανέναν ἄλλο τρόπο, παρὰ μονάχα μὲ τὴν ἀργὴ χρονικὴ ἀγωγή. Ὅπως πληροφορούμαστε ἀπὸ τὶς πηγὲς καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν Δάμωνα, στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὁ ὕμνος πού τραγουδοῦσαν γύρω ἀπὸ τὸ βωμὸ τῆς θυσίας ἦταν σὲ ἀργὴ χρονικὴ ἀγωγή.

Τέλος, στὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη παρατηροῦμε ἰσομέρεια μεταξὺ θέσης καὶ ἄρσης, παραπέμποντας σὲ μία ὁμαλότητα καὶ μία πειθαρχία τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ μέλους. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀγαθάγγελος Κυριαζίδης, ὁ ρυθμὸς στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ εἶναι κατὰ κύριο λόγο «κατιών», δηλ. ἡ θέση προηγεῖται τῆς ἄρσης. Τὸ ἀντίθετο, νὰ προηγεῖται ἡ ἄρση τῆς θέσης, νὰ ἔχουμε δηλ. «ἀνιόντα» χρόνο, συναντιέται πολὺ σπάνια. Τὸ βρίσκουμε μόνο στὶς ἀργὲς Καταβασίες τῆς Ὑπαπαντῆς στὴν ἀ' ὠδὴ καὶ στὴ φράση καὶ θεαρέστως μέλποντι, ὅπως ἐπίσης καὶ στὶς ἀργὲς Καταβασίες τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στὴν ζ' ὠδὴ καὶ στὴ φράση ὁ τῶν Πατέρων Κύριος. Στὸ φαινόμενο αὐτὸ ἡ ἄρση φαί-

νεται ως θέση και παραλληλίζεται με τὸ φαινόμενο τῆς «συγκοπῆς» τῆς Δυτικῆς Μουσικῆς. Ὁ ἀνιῶν ρυθμὸς εἶναι ζωηρότερος ἀπὸ τὸν κατιόντα καὶ τὸ ἦθος του εἶναι ἐρεθιστικό. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν χρησιμοποιεῖται τόσο συχνὰ σὲ ἐκκλησιαστικὰ μέλη⁶.

Στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, πὺ εἶναι ἀποδεσμευμένα ἀπὸ δογματικὰ νοήματα καὶ περιορισμούς, διαχωριστικὲς γραμμὲς καὶ στεγανὰ τοῦ τύπου τὶ ἀρμόζει καὶ τί δὲν ἀρμόζει, συναντᾶμε ποικιλία ὡς πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὸ ἦθος τῆς ρυθμοποιίας. Ὁ παίων πὺ παρουσιάζει χαρακτῆρα ἐνθουσιαστικό, συναντᾶται σὲ πολλὰ τραγούδια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἡπείρου. Τὸ τραγούδι Σ' ὅσους γάμους κι' ἂν ἐπῆγα, πὺ τραγουδιέται πλέον σὲ ὅλους τους γάμους τῆς ἐπικράτειας, ἔχει ρυθμὸ παίωνος ἐπιβατοῦ, ἐνῶ ὁ χορὸς «τσακῶνικος» παίωνος τέταρτου. Ὁ χορίαμβος καὶ ὁ ἀντισπαστὸς συναντῶνται σὲ πολλὰ δημοτικὰ τραγούδια πὺ χορεύονται ὡς τσάμικος ἢ πηδηχτὸς ἢ λεβέντικος. Ἰδιαίτερα διαδεδομένος καὶ ἀγαπημένος ρυθμὸς σὲ ὅλες τίς περιοχὲς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ὁ δεῦτερος ἐπίτριτος, πὺ σήμερα παρασημαίνεται μετὴν ἐνδειξῆ 7/8 καὶ εἶναι ὁ λεγόμενος «καλαματιανός»⁷. Ὁ τροχαῖος, πὺ ἔχει χαρακτῆρα ζωηρὸ καὶ χορευτικό, τὸν συναντᾶμε στὰ τραγούδια τῶν παιδιῶν καὶ τὰ «ταχταρίσματα». Πρὸ πάντων δὲ τὸν συναντᾶμε στὰ ἀποκριάτικα καὶ ἄσεμνα τραγούδια⁸.

Ὁ ρυθμὸς, λοιπόν, εἶναι φορέας ἠθικῶν ἐπιρροῶν καὶ ὁ ψυχισμὸς τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἀνταποκρίνεται καὶ ἐκδηλώνεται μετὴ τρόπο διαφορετικό σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρεθίσματα, ἀκόμα κι' ἂν πρόκειται γιὰ ἀνθρώπους πὺ ζοῦν στὸ ἴδιο κοινωνικὸ σύνολο.

Κάνοντας μία σύντομη ἐπισκόπηση στοὺς ρυθμοὺς καὶ τὸ ἦθος τῆς Μουσικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ συγκρίνοντας τὴν μετὴ τῆ σημερινῆ κατάστασι, μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ θρηνηλογήματα ἐκείνων πὺ θέλουν τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ μουσικὴ νὰ ἔχει χαθεῖ ὀλοσχερῶς. Μπορεῖ νὰ ἔχουν δίκαιο σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς μελωδίεσ, ἀφοῦ μερικὰ σπαράγματα σώζονται μόνο γιὰ νὰ μαρτυροῦν τὴ μουσικὴ παραγωγὴ καὶ παράδοσι ἐκατονταετηρίδων. Ὅ,τι ἀφορᾶ, ὅμως, στοὺς ρυθμοὺς καὶ στὸ ἦθος τῶν μελωδιῶν, μποροῦμε νὰ ποῦμε

6. Ἀγαθαγγέλου Κυριαζίδου, *Ὁ Ρυθμογράφος ἦτοι ὁ Χρόνος, τὸ Μέτρον καὶ ὁ Ρυθμὸς ἐν τῇ καθόλου Μουσικῇ καὶ τῇ Ποιητικῇ*, (Ρηγόπουλος) Θεσσαλονίκη 1991, σ. 26.

7. Ἀβραὰμ Εὐθυμιάδη, *Μαθήματα Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 58.

8. Samuel Baud-Bovy, *Δοκίμιον γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Δημοτικὸ Τραγούδι*, Πελοποννησιακὸ Λαογραφικὸ Ἰδρυμα, Ναύπλιο 2005, σ.28

μὲ βεβαιότητα ὅτι ἔχουμε μία καλὴ προσέγγιση καὶ γνώση, ἀφοῦ ὅλη ἡ θεωρία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μουσικῶν ἔχει περάσει στὰ ἐκκλησιαστικά μέλη καὶ τὸ Δημοτικὸ μας τραγοῦδι.

Σήμερα, δυστυχῶς, τὸ σημαντικὸ κεφάλαιο τοῦ Ἦθους τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς μελωδίας, ἀποσιωπᾶται -στὶς περισσότερες περιπτώσεις- στὴ μεθοδευμένη καὶ συγκροτημένη μουσικὴ ἐκπαίδευση τοῦ τόπου μας. Ὁ κάθε ἓνας ἀπὸ μᾶς, πὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν διδασκαλία τῆς Μουσικῆς, ἂν προσεγγίσει μὲ περισσότερη ἐπίγνωση καὶ ὄχι ἐνστικτωδῶς τὸ οὐσιῶδες αὐτὸ κεφάλαιο τῆς Μουσικῆς, τότε, τὰ ἀποτελέσματα θὰ εἶναι ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ἴδιας τῆς Μουσικῆς, τῶν διδασκόντων καὶ τῶν διδασκομένων.